

Een verdwaalde koe, een hooibergkus en plotseling een drama

Reina Dokter in gesprek met Jolan Douwes

Reina Dokter (1953-2021) studeerde sociale geografie en Slavische talen aan de Universiteit van Amsterdam en was een van de eerste en belangrijkste vertalers van Servo-Kroatische literatuur in het Nederlands taalgebied. Na de Aleida Schot-prijs – voor haar vertalingen van romans van Danilo Kiš en Aleksandar Tišma – ontving ze voor haar vertalingen uit het Servo-Kroatisch in 2013 ook de Martinus Nijhoffprijs.

Jolan Douwes (1961) is journalist en werkt o.m. voor Het Financieele Dagblad en Intermediair. Daarnaast is ze gecertificeerd loopbaanadviseur. Samen met Map Oberndorff richtte ze loopbaanbureau Kantel Coaching op en schreef ze het boek Succes met je carrière! (2023). Sinds 2012 begeleidde ze ruim 2000 werknemers, freelancers en werkzoekenden. Ook werkt ze freelance voor coachingsbureau Media Movers. Vanwege haar ‘onderscheidende bijdragen’ benoemde LinkedIn haar tot Top Voice Loopbaan 2023.

Dit artikel verscheen eerder in Trouw van 22 april 1993 en VertaalVerhaal dankt deze krant voor de mogelijkheid het ook hier te publiceren.

Een verdwaalde koe, een hooibergkus en plotseling een drama

Voor miljoenen Nederlanders was Joegoslavië jarenlang het land van de zon en de zee. Dat er ook literatuur werd gemaakt, was zo goed als onbekend. Mede dankzij Reina Dokter komt daar de laatste jaren verandering in. Zij krijgt morgen de Aleida Schot-prijs voor haar vertalingen uit het Servo-Kroatisch.

De lijst met boektitels is nog vrij kort, maar de jury noemt de kwaliteit van haar werk onveranderlijk hoog. Vooral de vertaling van romans van Danilo Kiš en Aleksandar Tišma krijgt alle lof. Reina Dokter (1953) studeerde sociale geografie en Slavische talen aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds 1989 vertaalt ze voornamelijk literair werk.

De prijswinnares doet ongeveer een jaar over een boek. Een goed inkomen valt daar dus niet mee te verdienen. Met haar kennis van de taal kon ze altijd wel een baan vinden in de Joegoslavische toeristensector of de handel. Tot twee jaar geleden de burgeroorlog uitbrak. Ze werkt nu halve dagen op een verzekeringskantoor in Amsterdam. De rest van de tijd vertaalt ze.

Zelf is ze het meest verknocht aan het boekje *Kinderleed* van Danilo Kiš. Alleen de aanhef ‘voor kinderen en gevoelige mensen’ spreekt haar al aan. Net als de eerste zin: ‘In de herfst, als de winden opsteken, vallen de bladeren van de wilde kastanjes tuimelings, met het steeltje naar beneden. Dan hoor je een geluid alsof een vogel met zijn snavel tegen de grond botst.’

Het taalgebruik is poëtisch in deze verhalenbundel over een joodse jongen op het Hongaarse platteland. Paddenstoelen in het bos, een koe die is verdwaald, een kus in de hooiberg; de gebeurtenissen lijken haast idyllisch. Maar af en toe glippen er zinnen tussendoor die een groot drama doen vermoeden. Zo begint de beschrijving van een serenade aan zus Anna met: ‘Ik hoorde een gerucht onder het raam en dacht dat ze mijn vader kwamen vermoorden.’

Reina Dokter: ‘Ik kon mijn ogen niet drooghouden bij het verhaal over de pasgeboren katjes zonder moeder. De jongen vermoordt ze met de grootste moeite, maar hij weet dat ze anders doodhongereren. Achter dat verhaal zit zoveel gevoel; zoveel kwaadheid ook over deze onrechtvaardige wereld – zelfs voor katten.’

Sentimenteel dreigt het boek nooit te worden. Kiš hoedt zich daarvoor door onverwacht een andere stijl te hanteren. Zo laat hij een oom in een brief aan de jongen meedelen dat diens lievelingshond na zijn vertrek gestorven is van verdriet. Daarop volgt het nuchtere advies: ‘Wees er niet al te verdrietig om – er zijn ergere dingen in het leven.’

Met *Zandloper*, het derde deel van het autobiografische drieluik, heeft de vertaalster meer geworsteld. ‘Tijdens mijn studie begon ik er ieder jaar opnieuw aan, maar ik kwam er niet doorheen. Het boek begon met een merkwaardig abstracte beschrijving. Pas op pagina tien werd me duidelijk dat een olielamp op de schrijftafel van de vader schaduwen wierp op de muren.’

De eerste vertaalopdracht die Reina Dokter via een collega kreeg van uitgeverij

De Bezige Bij, was net die moeilijke *Zandloper*. Ze heeft zich er toen helemaal in begraven. ‘Er waren tijden dat ik stukken uit mijn hoofd kende, omdat ik naarstig bleef zoeken naar Nederlandse equivalenten. Ik wilde de tekst niet populariseren; daarmee zou ik Kiš geen recht doen.’

Als ze er niet uit kwam, overlegde ze schriftelijk met de schrijver die sinds 1979 in Parijs woonde. ‘Als de vertaling maar mooi wordt,’ drukte hij haar per ommegaande op het hart. Ze heeft hem ooit slechts vluchtig ontmoet, maar zijn overlijden was vier jaar geleden een grote schok voor haar. ‘Ik had het gevoel dat ik een goede vriend kwijtraakte.’ Terecht wordt Kiš een van de grootste schrijvers van zijn generatie genoemd, vindt Dokter. Zij noemt zijn oeuvre om twee redenen bijzonder: zijn schrijfstijl en zijn stellingname. De Joegoslaaf heeft zich altijd gekeerd tegen de twee totalitaire regimes van deze eeuw – het nationaalsocialisme en het stalinisme. ‘Hij maakte indringend duidelijk hoe mensonterend die waren.’

Op dat punt zijn er sterke overeenkomsten met de Servische auteur Aleksandar Tišma. Ook hij verzet zich tegen ideologieën. Net als Kiš is hij half joods, half Hongaars. Beiden behoren dus tot een minderheid in Joegoslavië. Reina Dokter vermoedt dat die achtergrond hen heeft weerhouden van doctrines.

‘De eerste keer dat ik het titelverhaal las van Tišma’s *De school der goddeloosheid*, dacht ik: hoe moet ik dat vertaald krijgen? De marteling van een gevangene was zo plastisch beschreven; ik hoorde de botten kraken. Ik heb me toen maar op de zinnen geconcentreerd. De betekenis liet ik niet meer tot me doordringen.’

De gedetailleerde beschrijving is misselijkmakend, maar noodzakelijk, vindt de vertaalster. Zonder te oordelen maakt de auteur duidelijk waartoe een mens onder bepaalde omstandigheden in staat is. ‘Laatst moest ik tolken voor Amnesty International. De verhalen die ik hoorde van de moslim-vluchtelingen leken verdacht veel op het verhaal dat ik had vertaald. Ik kreeg bijna een *déjà-vu*.’

Even actueel is Tišma’s *De kapo* uit 1987 waar Reina Dokter momenteel aan werkt. Het boek gaat over een jood die in de Tweede Wereldoorlog een hoge functie kreeg in een concentratiekamp. Hij misbruikte zijn medegevangenen toen op een gruwelijke manier. In de jaren tachtig heeft hij daar zoveel gewetenswroeging over, dat hij op zoek gaat naar de vrouw die hij indertijd verkrachtte.

Verplichte literatuur voor de machthebbers in voormalig Joegoslavië, vindt de vertaalster. Misschien realiseren ze zich dan dat hun daden niet alleen schade aanrichten bij anderen. Zelf krijgen ze er ook last van, al is het pas veertig jaar later. ‘Bij de hoofdpersoon van dit boek leidt schuldgevoel zelfs tot krankzinnigheid.’

Tijdens zijn laatste bezoek aan Nederland in 1991 polste Tišma of er belangstelling zou zijn voor een dagboek dat hij al sinds de Tweede Wereldoorlog bijhoudt. De vertaalster antwoordde dat ze daar zeker van was. Vooral voor zijn laatste notities verwacht zij veel belangstelling. ‘Ik ben zelf ook benieuwd hoe Tisma zich opstelt.’

De Servische schrijver Milorad Pavić lijkt zich politiek minder uit te spreken dan de andere twee. Zijn boeken zijn vooral bizar. Zo laat *Landschap geschilderd met thee* zich op vele manieren lezen: horizontaal, verticaal, op de mannelijke en op

de vrouwelijke manier (wat dat ook moge zijn, zelfs Reina Dokter tast daarover in het duister). Het geslacht van de lezer bepaalt de afloop van het verhaal.

‘Pavić breekt met alle leestradiaties; daardoor vind ik het moeilijk om hem te vertalen, maar heb ik er ook veel plezier in. Vooral zijn beschrijving van het uiterlijk is bijzonder. *Landschap geschilderd met thee* begint bijvoorbeeld prachtig: “De punten van hun snorren droegen ze gevlochten in een zweep.” De Nederlander Atte Jongstra schrijft in *Groente* ook een beetje in die trant. De manier van formuleren is zo typerend, dat ik de vertaling steeds met anderen heb gemaakt. Ik durf Pavić nog niet in mijn eentje aan.’

‘Hier rust de lezer die dit boek nooit open zal slaan; hij is voor eeuwig begraven!’ schrijft Pavić sarcastisch op de titelpagina van *Het Chazaars woordenboek*. De zogenoemde lexiconroman, die zich eveneens op verschillende manieren laat lezen, werd in 22 landen vertaald. In Frankrijk was het een bestseller, maar in Nederland ligt het al in de ramsj. Reina Dokter kan maar één reden bedenken: ‘Nederlanders spannen zich niet zo gauw in voor een boek.’

Al lijkt het niet zo, Milorad Pavić spreekt zich wel degelijk uit over de toestand in voormalig Joegoslavië. Volgens de vertaalster kan ieder klein volk zich identificeren met de Chazaren, een heerszuchtige nomadenstam die tussen de VIIe en Xde eeuw rondzwierf.

‘Aan Pavić’ formuleringen kon ik merken dat hij bang was voor een overheersing van de mohammedanen. Hij heeft dat in een lezing in De Balie zelf ook gezegd. Tijdens de Golfoorlog had ik wel begrip voor die angst, maar nu niet meer. De moslims delven juist het onderspit in voormalig Joegoslavië. Maar al sta ik niet achter zijn politieke stellingname, ik probeer die los te zien van zijn literaire werk.’

Reina Dokter merkt dat de burgeroorlog nu al een plaats krijgt in de Joegoslavische literatuur. Vooral de jongere generatie schrijvers ontwijkt het onderwerp niet. Voor een Belgisch tijdschrift vertaalde Dokter laatst een verhaal van Dubravka Ugrešić over de schoolboekjes waar drie generaties uit leerden. De auteur had vooral gelet op de beschrijving van het eigen land.

Over de toekomstige schoolboekjes doet zij nog geen uitspraken. Reina Dokter: ‘Maar het is duidelijk dat “het vaderland” niet meer bestaat. De samenleving die zo schitterend werd beschreven in de Joegoslavische literatuur is compleet kapot.’